

Z podrozy po Bosni i Hercegowinie

Marcin Czermiński

1899

Sa putovanja po Bosni i Hercegovini

Marcin Czermiński

1899

Marcin Czermiński bio je sin Janusza i Zofije rođene Jędrzejewicz. Završio je srednju školu "Gimnazjum św. Jacka" (*srednja škola svetog Hijacinta*) 1878. godine u Krakovu, nakon čega odlazi studirati na Papinski univerzitet Gregoriana (*Pontificia Università Gregoriana*) u Rimu. Objavljivao je svoje radove u galicijskim časopisima: "Nasze Wiadomości" (*Naše vijesti*), "Czas" (*Vrijeme*), "Przegląd Powszechny" (*Univerzalni pregled*). Od 1889. do 1919. radio je u isusovačkom periodičnom časopisu "Misje katolickie" (*Katoličke misije*), gdje je nakon određenog vremena postao i urednik. Tokom 30 godina rada Czermińskog u ovom mjesečniku, postao je on jedan od vodećih naučno-popularnih časopisa u Galiciji i Lodomeriji. U to vrijeme bio je to jedan od rijetkih izvora znanja o neevropskim zemljama. Czermiński je i sam vodio misije, uglavnom na Balkanskom poluotoku gdje je nekoliko godina bio aktivan u Bugarskoj. Od 1898. do 1909. šest puta je posjetio Bosnu i Hercegovinu u kojoj je vršio crkvene službe među lokalnim Poljacima. (Wikipedia)

...Drevna istorija Hercegovine sjedinjuje se s istorijom Bosne. Nekoć, u blizini Neretve postojao je glasoviti grad Naron, čiji su stanovnici sijali strah po brojnim rimskih i grčkim kolonijama, razasutim po jadranskim ostrvima. Kao i Vikinzi na sjeveru, Neretljani na jugu Evrope bavili su se pljačkom, to im je bio "sport" - sredstvo za život. Uostalom, kao i u Bosni, ni u Hercegovini nije bilo jedinstvene države u vrijeme kada su Slaveni došli u ove krajeve i formirali župe, kao samostalne oblasti, sa svojom samoupravom. U X vijeku, zemlja koja se danas zove Hercegovina, bila je podijeljena na 9 takvih župa, čiji su glavari često međusobno ratovali, ostvarujući hegemoniju nad susjedima. Već u to doba dobiše vlast humski gospodari s glavnom rezidencijom u Błagaju, a njihova se kneževina u latinskim spomenima naziva: Chulm, Chełma, Zachumia, Kelmonaj, a u

slavenskim: Humska zemlja, Zahumlje. Vojvodstvo je širilo svoje granice na sve strane, ali nije uvijek bilo samostalno. S vremenom je bivalo u vazalstvu hrvatskih kraljeva, srpskih kraljeva, bosanskih banova, ugarskih kraljeva i bizantskih careva.

Prvi vladar humske zemlje bio je Mihajlo Višević, sin gospodara drevnog grada u Blagaju, koji je svoje porijeklo vodio od poganskih Slavena s Visle. Taj je Mihajlo (912.-926.) vjerojatno bio vazal Tomislava, hrvatskog kralja, i održavao je bliske odnose sa Svetom Stolicom. U crkvenom pogledu stanovnici današnje Hercegovine ovisili su o biskupu u Stagnu (Stomu) u Dalmaciji, koja je također pripadala državi kneza Mihajla. Vojvoda je imao snažnu mornaricu, sa kojom je zauzeo neke južnotalijanske obalne gradove i proširio granice svog vojvodstva do kapija Dubrovnika. Nakon Mihajla Viševića, Humska zemlja postaje jabuka razdora koju jedni drugima otimaju moćniji susjedi, pa čas pripada jednoj državi, čas drugoj. U jeku borbi bosanskih velikaša za prijestolje u XIV vijeku, na scenu su ponovno stupili hercegovački velikaši, Sandalj Hranić i Pavle Radinović. Uz pomoć Turaka prvi od njih postade samostalnim gospodarom Humske zemlje. I premda je potkraj života priznao vrhovnu vlast bosanskih kraljeva, njegov nasljednik i srodnik Stefan Vukčić (1435.) opet postaje samostalni knez. Gorljivi pristaša bogumila, širom je otvorio vrata svoje države onim hereticima protjeranim iz Bosne nakon Konjičkog sabora (1446.). Kasnije postaje katolik (1449.) i od pape dobiva naslov kneza od Svetog Sabbe (Herzog di St. Sava), pa se njegova zemlja počinje zvati Hercegovina.

Ubistvo vlastite žene, Helene, a kako bi se oženio Cecilijom od Firence, bilo je uzrok pobune u njegovom vojvodstvu. Zbog smrti majke, njegovi vlastiti sinovi Vladislav i Vladko su se pobunili, udruživši se sa

Dubrovnikom i bosanskim kraljem a protiv oca. Istina, i ovoga puta je knez Stefan uz pomoć Turaka održao svoju kneževinu, ali su muslimani zauzeli jak položaj u Hercegovini, uspostavili sandžak-bega u Foči i kadiju (sudca) u Castel-nuovu (Herceg Novi), gradu osnovanom na jadranskoj obali od strane kneza. Turci su brzo napredovali i u Bosni, zauzimali su gradove i tvrđave i na kraju posjekli glavu posljednjem kralju. Stefan Vukčić je prekasno spoznao opasnost koja prijete njegovom vojvodstvu. Iako se je oduprijeo ulasku trupa Muhameda II u Hercegovinu, nije uspio osigurati kneževsko prijestolje svojoj djeci. Sedamnaest godina nakon Stefanove smrti, njegovi sinovi su morali podleći turskoj nadmoći. 1483. godine Hercegovina je dobila posebnog turskog upravitelja (beglerbega). Najveći dio posjednika i bogumila, prešao je na Islam, a dobra drugih su prešla u tursku blagajnu.

Turci su nastojali što tješnje međusobno povezati pokoreno stanovništvo. Sa moćnicima, kao i sa bogumilima je išlo lako, a sa sljedbenicima istočne crkve su imali malo problema. Bilo je teže sa klasom koja je bila siromašnija, ali i jača u vjeri. Pokušavali su ih nagradama ili silom privući u islam. I Bošnjacima i Hercegovcima koji su mogli služiti vojsku nuđeni su visoki položaji, ali samo ako hoće da prime Islam. Stoga su bezbrojne čete južnih Slavena stupile u službu sultana i dospjele do takvih počasti, kakve u svojoj domovini nikada ne bi mogle imati. Mnogi od njih bili su veliki veziri, ministri, turski generali: jedna porodica - Čengići, koja je i danas u Hercegovini, u svom rodoslovnom stablu broji 50 paša. Katoličko stanovništvo se, zahvaljujući franjevcima i uz aktivnu simpatiju Dalmatinaca i Mletačke Republike, snažno oduprla otpadništvu i dočekala trenutak oslobođenja od muslimanskog jarma.

Nakon bečkog pohoda, kao i u Bosni, i ovdje su stradali franjevački samostani, a hrišćansko stanovništvo je trpjelo žestoke progone. Odnosi su bili toliko napeti, da je jedna iskra mogla zapaliti ustanak. Kad je 1736. godine car Karlo VI objavio rat Visokoj Porti, hrišćansko stanovništvo je preko pečkog patrijarha Arsenija Jovanovića poslalo izaslanike u Beč sa

Hercegowinka z Mostaru.

porukom da je spremno staviti 30.000 vojnika u borbu protiv Turaka, a pod uslovom da ih carska vlada uzme pod svoju zaštitu. Nažalost, tada Beč nije znao iskoristiti ovu sretnu priliku da zauzme Hercegovinu, koja je to tražila.

U međuvremenu je turska moć počela slabiti. Mahmud II (1808-1839) pokušao je uspostaviti novu organizaciju u svojoj državi; ukinuo je janjičare, slomio moć moćnika i plemića u Maloj Aziji; i jasno je

rekao da će isto učiniti i u Bosni i Hercegovini. Tada plemstvo ovih zemalja, pod vodstvom hrabrog Husein-age Berberlije (Husein-kapetan Gradašćević), ustane (1831.) protiv Turaka i stane pobjedonosno protiv Carigrada. Samo su Ali beg Rizvanbegović, nasljedni glavari Stoca, i Smail aga Čengić imali hrabrosti stati na stranu Turaka i pritom riskirati cijeli svoj položaj kako bi pomogli reformu sultana. Nakon dugih krvavih borbi ustanak je ugušen. Kao nagradu za pomoć Ali-beg Rizvanbegović postao je hercegovački paša, neovisan o bosanskom veziru. Pametan državnik, oslonjen na Carigrad, umio je uspostaviti u Hercegovini gotovo samostalan položaj, uvesti u kratko vrijeme nužne reforme i zemlju materijalno tako podići da je, iako uz nužne velike troškove, stanovništvu bilo bolje nego u prijašnjim vremenima.

Da bi hercegovačke katolike potpuno osamostalio i tako pridobio za sebe, revnosno je nastojao uspostaviti biskupiju u Mostaru. Prvog biskupa na ovom mjestu, oca Rafaela Barišića, podržavao je u svim njegovim namjerama. Od tada je rast Crkve u ovoj zemlji bio dosta velik. Ali u isto vrijeme raste snaga i utjecaj Rizvanbegovića. Unatoč previranjima u Bosni, uspio je dijelom zlatom, dijelom silom obuzdati najopasnije osobe u Hercegovini i zadržati se na svom svemoćnom položaju pod nominalnom vlašću sultana. To je trajalo do 1848. godine. Tada je, usred opšteg meteža u Evropi, vrenje oslobođenja od turskog ropstva zahvatilo i duše Bosne i Hercegovine.

Rizvanbegović je tajno podržavao ustanak begova, možda u nadi da će i sam postati, poput Crne Gore, suvereni hercegovački knez. Ali izdaja je razotkrivena. U ime Velike Porte došao je 1850. godine u Bosnu i Hercegovinu hrabri, ali okrutni otpadnik Mihajlo Latas, bjegunac iz austrijske vojske, koji se proslavio u turskoj službi pod imenom Omer-

paša. Kod njega je odrubljivanje glava begovima i agu bilo uobičajeno na dnevnom redu. Nije birao načine i sredstva za suzbijanje ustanka. Ubijen je i Ali-paša Rizvanbegović. Imovinu njegove porodice konfiskovala je turska vlast, a vratila ju je okupacijska vlada tek 1878.

Smrću Ali-paše zadan je udarac snovima Hercegovine o neovisnosti. Ugasila se jedna od zvijezda na političkom horizontu, koja je jasno i hrabro težila obnavljanju vladavine nekadašnje Hercegovačke kneževine. Unatoč tome, ideja o oslobođenju od turskog jarma nije nestala. I muslimanski begovi i hrišćani nisu više mogli trpjeti sultanovu vlast nad sobom. Luka Vukalović iz Hercegovine, prvi je podigao ustanički barjak 1860. godine. Crnogorci su, kao nekada, tako i sada pošli u pomoć svojoj subraći.

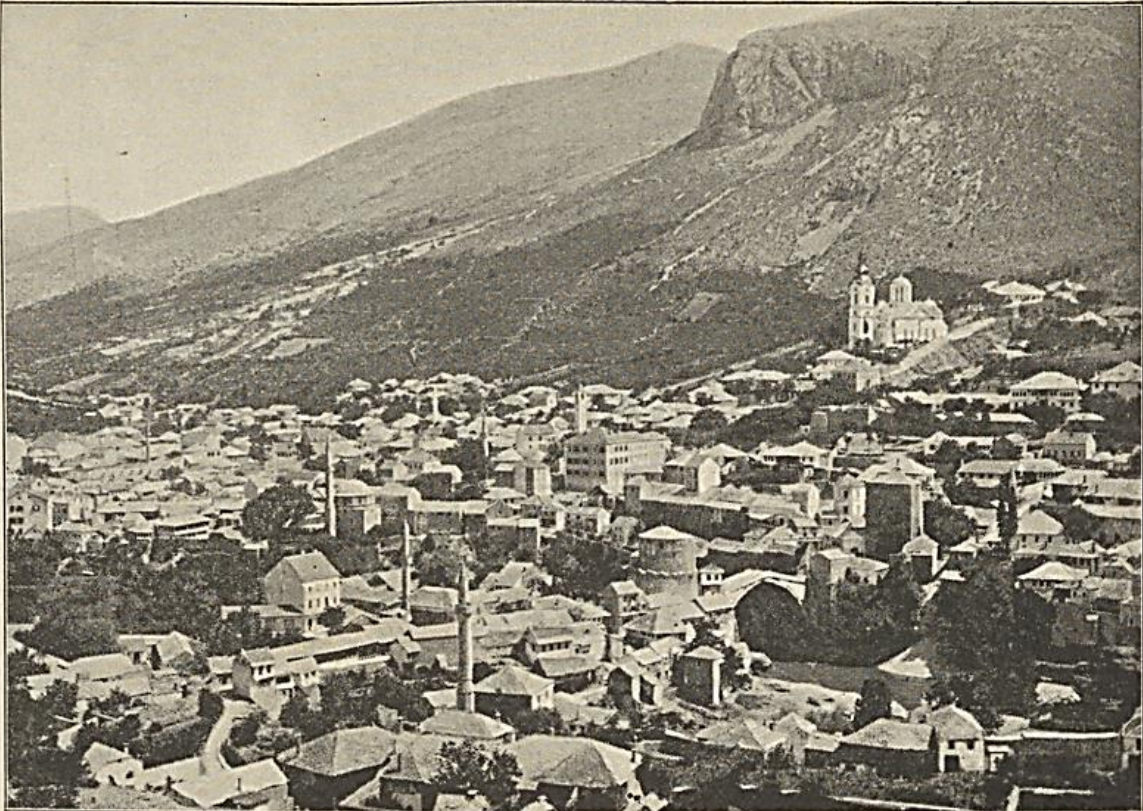
Omer-paša se opet pojavljuje u Hercegovini i smiruje duše. Ali vatra tinja pod pepelom. Godine 1875. uz pomoć Crne Gore izbio je novi ustanak, koji je s prekidima trajao sve do trenutka kada je na Berlinskom kongresu odlučeno da se austrijskom okupacijom prekine krvoproliće i neprekidni nemiri.

Koliko materijala ima u istoriji ove države, i za epsko pjesništvo i za istorijske romane!

Takve uspomene iz prošlosti su se kretale u mom sjećanju kada sam ušao u hercegovačku prijestolnicu. Otac gvardijan iz mostarskog samostana sačekao je moj dolazak na željezničkoj stanici i pozvao me da ga posjetim. Sinovi sv. Franje početkom XVI vijeka imali su svoj samostan i crkvu u Mostaru, ali čim su je dovršili, razorili su je Turci 1531. godine, a petorica fratara su ubijena. Od tog vremena nema Katoličke crkve sve do 1846., tj.

sve do obnove apostolskog vikarijata, a od 1881. i biskupije u Mostaru. Samostan je sagrađen tek u posljednjih nekoliko godina nakon okupacije, velika je to dvospratnica s podrumima, a u njoj se nalazi Teološki studij za Hercegovačku franjevačku provinciju. Do 1852. godine Bosna i Hercegovina činile su jedinstvenu vjersku provinciju Bosnae Argentinae (Bosne srebrene). Tada su šestorica očeva iz Hercegovine zamolila Svetu Stolicu, preko bečkog nuncija da ih odvoji od bosanske provincije i stvori novu isključivo za Hercegovinu. Kao razlog su naveli da se prema ovoj zemlji nemarno odnosi od strane bosanskih otaca. Molbi je bilo udovoljeno. Ovo nije prošlo bez gorčine ali su u konačnici hercegovački katolici imali koristi od toga, jer se ubrzo broj župa i svećenika u ovoj zemlji povećao. U samostanu u Mostaru zatekao sam jednoga oca koji je bio prvi provincijal novostvorene provincije. Dolaskom na dužnost zatekao je samo 11 župa, danas ih je 36, sa tri samostana. U čitavoj Hercegovini bilo je samo 12 svećenika; i to samih očeva franjevaca. Dušobrižništvom se danas bavi 68 franjevaca; dok je 1852. godine u Mostaru bilo samo 11 katoličkih porodica: danas ih ima preko 600, a u cijeloj biskupiji u posljednjih 40 godina broj katoličkog stanovništva porastao je sa 27.789 duša na 80.560. Hercegovački očevi nose još više civilizacijskog obilježja nego njihova redovnička braća u Bosni. Stalni odnosi s Dalmacijom i Italijom, nekadašnjom moćnom Mletačkom Republikom, nisu ostali bez učinka u cijelom narodu, pa prema tome i u svećenstvu koje iz njega dolazi. Osim obrazovanja, ima u njima i nečeg viteškog, što u kombinaciji s monaškom poniznošću ostavlja vrlo lijep utisak. Biskup Paškal Buconjić iz franjevačkog reda, najčešće boravi u maloj rezidenciji izvan Mostara, udaljenoj 1/2 sata, gdje je njegov prethodnik sagradio crkvu i školu za katoličku djecu. U Mostar dolazi

samo zbog posla, iako u samostanu ima sobe za sebe, koje služe i za primanje gostiju.

Widok na Mostar. U góry cerkiew katedralna metropolity hercegowińskiego, wyznania wschodniego.

Uz samostan je veliki povrtnjak, a kroz njega protiče rijeka bogata izvrsnim vrstama riba. To je poput ostave, iz koje možete uzeti onoliko komada koliko vam je potrebno za stol. Očevi su mi pripovjedali da među nekoliko vrsta riba, potpuno nepoznatih u drugim krajevima, postoje takozvane "maslice". Rađaju se negdje u podzemnim jezerima, a kao ribice u određenim razdobljima s obilnijom vodom izlaze iz otvora stijena. Nakon nekog vremena, kada voda ispari ili oteče, a ribe narastu i postanu

masne, ne mogu se provući kroz pukotine iz kojih su izašle. Onda ih ljudi uhvate, iscijede iz njih ulje, jer imaju dosta masnoće u sebi, i spremne ga kao ulje za mazanje.

Dan nakon što sam stigao, održao sam svetu misu u župnoj i katedralnoj crkvi. Iako je bio radni dan, školska su djeca sudjelovala u presvetom sakramentu. Nakon čega je otac franjevac, s oltara okrenut prema narodu, molio jutarnje molitve zajedno s djecom. Nakon bogoslužja, sa jednim od svećenika, razgledali smo znamenitosti grada od kojih je najpoznatiji most na Neretvi, zvani "Rimski most", s vrlo dugim lukom i sa tornjevima s obje strane. Najvjerojatnije je ovaj lijepi most sagrađen još u tursko doba u XVI vijeku, ali od strane dalmatinskih ili talijanskih graditelja. Cijeli karakter ovog vojničkog grada je impresivan. U klisuri visokih planina uzdižu se kuće sa obje strane Neretve ispod visokih stijena, nad kojima opet dominiraju utvrde, osobito glavna citadela koja čuva ulaz u Hercegovinu od posjetilaca sa zapada. Danas to više nema veliku važnost; ali je donedavno bila jedna od najtvrdih turskih predstraža. Sve zgrade u gradu nose na sebi obilježja juga. Najčešće su od tesanog kamena, neke imaju ravne krovove; a uz odaje su vrtovi najljepših vrsta ruža, badema, nara i drugog drveća i grmlja južnog kraja. Poseban utisak ostavljaju visoki vitki čempresi uz minarete, koji Mostaru daju sasvim drugačiji izgled, kakav u Bosni nije viđen.

Ispod citadele na visokom brdu, pruža se prekrasan pogled na srpsku mitropoljsku crkvu, podignutu u ovome vijeku, dobrim dijelom sredstvima pristiglim iz Rusije. Kao i u drugim većim gradovima, stanovništvo Mostara od 13.000 je gotovo jednako podijeljeno po vjeri na katolike, srbe i muslimane, uz malu šačicu španskih Židova, te protestanata, kalvinista itd.

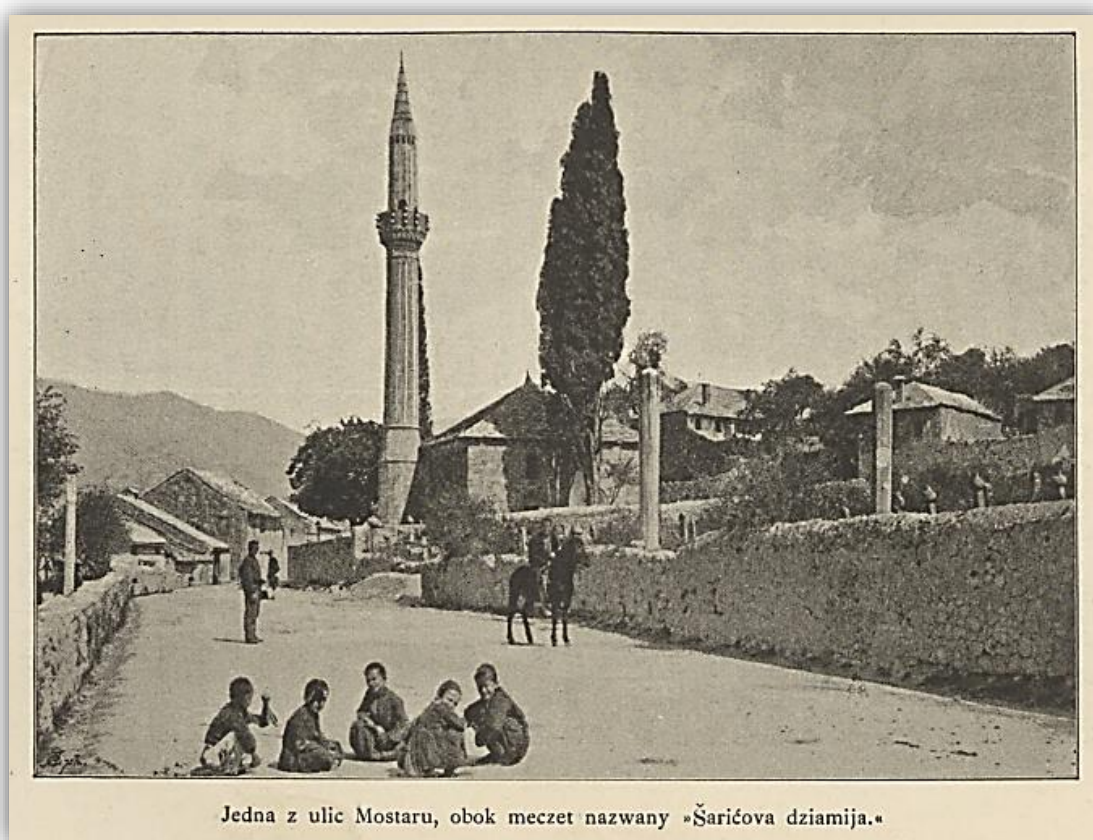
Nekada su Srbi, tj. oni od istočnog vjerozakona, bili najbrojniji u Hercegovini, ali kasnije njihov broj opada, jer su masovno prelazili bogumilima, a u tursko vrijeme, zajedno sa ovim hereticima, mnogi su primili Islam ili su se iselili iz zemlje.

Srpska crkva svoj najveći uspon doživljava u XII vijeku, za vrijeme monaha Save, čije je štovanje u Istočnoj crkvi veliko, pa je čak i cijela Hercegovina po njemu nazvana "Kneževina Svetog Save". O njegovom životu se kaže da je bio sin srpskog kralja Nemanje (1170). Od oca je naslijedio Humsku zemlju (današnju Hercegovinu), ali je otišao iz nje i pristupio redu srpskih vasilijanaca (kaluđera) na Svetoj Gori. Odatle se vratio u Srbiju da "reformiše" crkvene odnose. Do tada nije bilo gotovo nikakve razlike između katolika i pravoslavaca. Sava se zalagao za potpuno odvajanje istočne crkve od katoličke, osnivao je episkopije (npr. u Mostaru) i samostane, kao u Mileševu, gdje je i sahranjen, u Plevljima, Kosijerevu i mnogim drugim mjestima. Sinan paša je naredio da se tijelo "sv. Save" spali, jer mu se njegovo poštovanje u narodu činilo prijetećim za muslimane.

Mostarski mitropoliti, najčešće grčke narodnosti, potčinjavaju se carigradskom patrijarhu i upravljaju cijelom Hercegovinom i dijelom Novopazarskog pašaluka. Zbog odnosa i ovisnosti poglavara istočne crkve o sultanskoj prijestolnici, Srbi su bili manje proganjeni od katolika. Na sadašnjoj mitropoljskoj stolici u Mostaru sjedi Serafim Perović, Hercegovac. On je vrlo zanimljiva osoba, a kako je naklonjen katolicima, iskoristio sam priliku da ga upoznam. Na krštenju je dobio ime Sava, po korifeju srpske crkve. Pod igumanom manastira Duži, svojim stricem, stekao je prvo obrazovanje, gdje je zaređevanjem za đakona uzeo redovničko ime Serafim. U Beogradu je studirao "bogosloviju" (tj.

teologiju), potom je bio učitelj u Mostaru, a 1858. godine, kao tridesetogodišnji monah, postao je iguman manastira Žitomislić, a šest godina kasnije tamošnji arhimandrit. Tokom svojih putovanja po Rusiji skupljao je priloge za svoj siromašni manastir. Godine 1870. turska ga je vlast iz političkih razloga zatvorila u Sarajevu na punu godinu dana. Godine 1871. poslan je u Carigrad, odatle u progonstvo u Tripoli u Africi, te konačno u grad Murzuk u Fezanu, gdje je ostao do 1876. godine. U to vrijeme, zalaganjem franjevca oca Martića, kako mi je on to sam rekao u Kreševu, Serafim Perović je pušten iz progonstva. Potom je neko vrijeme boravio u Crnoj Gori, a potom je postao mostarski mitropolit.

Čitataoc će morati priznati da je riječ o pravoj odiseji XIX vijeka.

Mitropolit Perović bio je vrlo zadovoljan mojom posjetom; dugo smo govorili o jednoj Crkvi Kristovoj. Uređenje njegovog stana je na turski način, isti običaj na prijemu: u 11 sati ujutro crna kafa, limunada i rakija.

Bio sam vrlo zadovoljan mitropolitovim dobrim raspoloženjem; kasnije sam saznao da je se njegovo stado pobunilo, organizujući vjerski štrajk nedjeljom i blagdanom kada on slavi u svojoj crkvi.

Moj vodič u Mostaru, vojni kapelan, pokazao nam je razne novije zgrade, kao što je vojni kasino, opremljen evropskim komforom, hotel u maurskom stilu "Narenta", i na kraju tvornicu duhana, gdje je preko 300 hrišćanskih djevojaka u narodnim nošnjama: sa fesom na glavi, u širokim šalvarama, sjede za stolovima uz hrpe duhana. Kao što je Bosna pošljivama, tako je Hercegovina poznata po duhanu i vinu. Istina je da u ovoj zemlji zbog kamenjara ima malo zemlje za obradu, ali ima većih oaza koje su izuzetno plodne. Dakle, u okolini Mostara, Ljubuškog i Trebinja, hektar zemlje vam daje 3000 kg, vrijednosti 2000 guldena, dok u Bosni žetva neće premašiti 636 kg, u vrijednost od 105-200 guldena.

U najbolja turska vremena, cijela Hercegovina nije proizvodila više od 225.000 kg duhana, odnosno 2.250 metričkih centi. Deset godina nakon okupacije, proizvodnja duhana iznosila je 31.000 metričkih centi; a samo mostarski okrug danas osigurava 5.000 metričkih centi duhana, tj. više nego dvostruko više nego cijela Hercegovina u tursko vrijeme.

Hercegovačko stanovništvo ima dobre prihode od uzgoja vinove loze, a od 1845. godine i od uzgoja svilenih buba koje je uveo paša Rizvanbegović. Unatoč nedostatku stočne hrane, malo koji narod drži toliko domaćih životinja kao Hercegovina; službena statistika pokazuje da na 100 stanovnika dolazi: 12 konja, 0,3 mazge, 1,8 magaraca, 39 volova, 169 ovaca, 92 koze, 5 svinja. Od kože domaći ljudi prave remenčiće, sedla i safijan (sahtijan) kožu raznih boja.

Ranije se u Mostaru, Foči i Travniku naveliko proizvodilo hladno oružje, a ponekad su se za "damaskinje" domaće proizvodnje plaćale basnoslovne svote. Naravno, kao posljedica izgradnje fabrika, željeznica, a time i lakše

konkurencije iz inostranstva, ručna proizvodnja domaćih ljudi propada. S druge strane, pojavljuju se drugi izvori prihoda, dosad nepoznati, budući da je državni proračun od okupacije enormno porastao.

U franjevačkom samostanu imao sam priliku upoznati jednog njihovog bivšeg subrata, don Franu Milićevića, koji je 1883. godine utemeljio prvi hercegovački časopis "Glas Hercegovca". Isprva je izlazio svake sedmice. Od 1890. dvaput sedmično, a štampan je latinicom u katoličkoj štampariji koju su 1872. osnovali franjevci. Duhovni pokret u Hercegovini još je dosta slab, jer je ovo tek početak nakon dugog zastoja. U Mostaru postoji trgovačka škola, osnovna škola za sve vjeroispovijesti, gdje vjeronauk za katoličku djecu predaju franjevci, katolička škola za djevojke koju održavaju Sestre milosnice iz zagrebačke kongregacije, srpska škola za istočne vjernike koju djelomično održava ruska vlada, te desetak raznih muslimanskih škola i vrtića.

Ovo je glavni grad Hercegovine i opšti izgled zemlje. Pogledajmo neke od njegovih provincijskih gradova da upotpunimo sliku.

Na željezničkoj stanici u Mostaru prije pet ujutro bilo je jako bučno. Visoki činovnički kadar nastupio je u punom sastavu: starješine mostarskog kotare i okruga, predsjednik suda sa savjetnicima, porezni nadzornici i poglavari državnih ustanova. Uskoro su viši vojni oficiri upotpunili generalštab. Razlog tako ranog i velikog okupljanja lako je predvidjeti: namjesnik Bosne i Hercegovine, general konjice barun Appel, krenuo je iz Sarajeva u Mostar i sprema se krenuti na inspekcijsko putovanje u provincije. Ubrzo zatim pojavio se ovaj "guverner" okupiranih zemalja, ratničkog lica, ali s izrazom plemenitosti i dobrote. Čuven je po svojoj

čvrstoj ruci; njegovi podređeni znaju da on raspolaže životom i smrću; ipak, jedva dva ili tri puta tokom njegove duge vladavine došlo je do izvršenja najstrože kazne. Stariji vojni naraštaj ponosan je na svog prevodnika zbog njegove viteške slave stečene na čelu kopljanika u Temišvaru, Montebellu, Magenti, Jičinu i naposljetku Solferinu, gdje je, braneći vojvodu od Hessena, i sam u borbi izgubio lijevo oko. Od tada na licu nosi crni povez, koji ga krase ljepše od svih ordena što mu vise na prsima. Među mnoštvom ljudi koji su čekali dolazak voza, isprva sam bio jedini od klera; kasnije se pojavljuje i srpski mitropolit Perović. Na moje iznenađenje, a još veće iznenađenje svih prisutnih, mitropolit mi je prvo prišao, pozdravio me, popričao samnom neko vrijeme prije nego što se obratio Nj.E. generalu baronu Appelu, koji je gledao naš razgovor sa značajnim osmijehom.

Na dati znak sjedamo u vagone. Željeznička pruga vijuga mostarskom kotlinom uz rijeku Neretvu. Sa obje njegove strane vidim slikovite pećine u koje pastiri čuvaju svoja stada i stoku, kao u Betlehemu.

Prva stanica izvan Mostara je Buna. Nju spominje car Konstantin Porfirogenet da je već u IX stoljeću imala značajnu ulogu. Ovdje se rijeka Buna ulijeva u Neretvu, čiji se izvor, kilometar dalje, nalazi na vrlo romantičnom mjestu i za koje se vežu mnoge narodne legende. Među velikom stalaktitnom pećinom u Vranjevića brdu, nalazi se jezero iz kojeg Buna otiče širokim koritom. Jezero je pored ruševina derviškog samostana, a iznad njega, na vrhovima brda, nalaze se ruševine tvrđave Stjepangrad. U blizini je Błagaj, poznat po svojoj prošlosti, nekadašnja prijestolnica humskih knezova, koja je nekada imala 24-50.000 stanovnika, a danas ih ima samo 700. Muslimani kažu da je na mjestu odakle izvire Buna bio zmaj. Svake godine mu je morala biti žrtvovana djevojka. Jedne godine ta sudbina je zadesila Milicu, kćerku kneza Stefana Kosače, koja je živela na Stjepangradu.

Podzemnim hodnikom Milica je iz dvorca donesena u pećinu i položena na kamen, koji se danas pokazuju posjetiocima. Zmaj se već približavao svojoj žrtvi, kada je došao derviš Sari Saltik iz Sirije, suočio se sa zmajem i porazio ga u borbi. Knez je trebao derviša nagraditi Milicom za ženu, a sagradivši na mjestu pobjede muslimanski samostan, to je Sari Saltika učinilo šejhom.

Navedeni događaj, pomno zapisan, Turci čuvaju u svom samostanu, pored groba "čudesnog" šejha, zajedno sa oružjem kojim je ubio aždaju. Koliko ima istine u cijeloj njihovoj priči, lako je svakome procijeniti. Legenda je vrlo slična onoj o Svetom Jurju, koju je dalmatinski narod sačuvao u pjesmi, samo je prerađena na turski način: baš kao i priča o Sv. Dioniziju, koja je primijenjena na derviša Ismaila Dedu.

Od derviškog samostana danas su

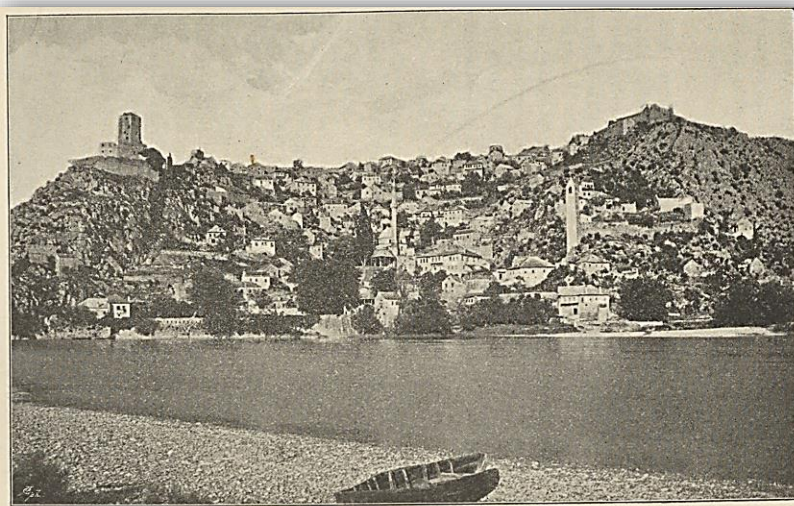

Cygańskie hercegowińskie dzieci.

ostale samo ruševine, jer je krhotina stijene svojom težinom smrskala hram turske "svetosti".

Narod kaže da je izvor Bune nastavak Zalomske rijeke, koja izvire u blizini Gacka, nestaje negdje u podzemnim dubinama na periferiji Nevesinskog polja, a pojavljuje se u jednoj pećini kod Blagaja. Pa je jedan pastir iz okoline Nevesinja napravio pokuse u tom smislu. Bacio je pastirski štap u Zalomsku rijeku i uvjerio se da ga je njegov otac, mlinar iz Blagaja, pronašao u Buni. Otac i sin odlučili su iskoristiti ovo otkriće. Sin je svake večeri klaao gospodaru ovce, baca ih u Zalomku, a otac bi ih nalazio u Buni. Aga, vlasnik ovaca, nakon nekog vremena primijeti da mu se smanjuje stado, te zatraži objašnjenje od pastira. Pastir je krivio vukove. Na kraju je krađa otkrivena. Već sutradan mlinar iz Blagaja, umjesto ovce, iz Bune je iznio tijelo svoga sina sa odsječenom glavom.

Počevši od postaje Buna sve su bliži vijenci planina na obalama Neretve. Ne vidi se puno zelenila, samo sivo razlomljeno kamenje, slično rasporedu planinskih lanaca Albanije i Crne Gore. Nastavljajući put malo iznad Neretve, u stjenovitim rascjepima planine, vidim skriveno muslimansko mjesto Počitelji. Opasan zidinama i kulama, skrivao je u

Počitelji. (Zob. str. 270).

svojim skrovištima čisto tursko gnijezdo razbojnika i hajduka. Prije ovih novih vremena, jao si ga putniku koji je bio prisiljen proći ovim krajem, ako nije unaprijed poduzeo sve mjere opreza.